

VELEBIT KAO „VILA VELEBITA“**MT. VELEBIT AS „THE FAIRY OF VELEBIT“****Ivo Lučić**

Dubrava 256 d

10040 Zagreb

ivo@vjetrenica.com

Primljeno / Received: 17. 12. 2012.

Prihvaćeno / Accepted: 19. 11. 2013.

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 930.2 : 528.44 (497.5-3 Velebit)

Sažetak

U članku autor ekohistorijski vrednuje Velebit kako je prikazan u pjesmi Vila Velebita, kao vjerojatno jednu od najkompleksnijih i najutjecajnijih slika ove istaknute hrvatske planine. Materijal je promišljao u svjetlu antropološke definicije prema kojoj je, najjednostavnije rečeno, kultura povijest prilagođavanja čovjeka na okoliš. Analizira što je ta pjesma kazivala o Velebitu u svom najranijem objavljenom obliku, kako se mijenjala i o čemu nam govori danas. Prvotni pojam prirode Velebita u pjesmi Vila Velebita najprije se diskretno prenio na romantičarsku boginju vilu kao ideju narodne slobode. Pjesma je potom prilagođavana društvenim promjenama, a s njima i kulturni sadržaj vile, koji je s modernizacijskim procesima postajao sve apstraktnija općehrvatska pojava. Usporedo, autor vraća pozornost na prirodoslovnu sliku krške prirode Velebita i prati promjene u reljefu koje su rezultat modernizacije. Za razumijevanje zbivanja u okolišu poslužio se pojmovima svjetonazora. Uočio je da je povećanje popularnosti Vile Velebita povezano s folklorizacijom javnog života, što se ispostavilo kao opreka širenju racionalnog znanstvenog znanja o Velebitu. U tom pogledu, ova ekohistorijska analiza ima elemente kulturno-povijesnog rada i elemente rada iz povijesti znanosti.

Ključne riječi: Velebit, krš, vile, hajduci, percepcija, svjetonazori, folklorizacija, raščaravanje.

Key words: mountain, fairy, outlaws, perception, cultural views, folklorization

U aktualnoj percepciji Velebita¹, koju čini mozaik različitih slika, posebno se ističe ona povezana s Vilom Velebita. Ona je ponajvećma posredovana rodoljubnom pjesmom čiji je glavni lik Vila Velebita, pjesmom za koju u dijelu javnosti postoji i ocjena da je „ostala do danas najpoznatija i najradije pjevana stara hrvatska rodoljubna popijevka“². Tu smo pjesmu stoga uzeli za vodiča u tumačenju najveće i najpoznatije hrvatske planine. Nastojali smo ekohistorijski istražiti kako je ta percepcija nastajala i razvijala se, i što je ona uglavnom danas. Njezin razvitak počinje u predmodernu doba i prošao je snažne kulturne promjene, pa smo za njegovo praćenje iskoristili antropološku postavku da je kultura način na koji ljudi rješavaju probleme prilagodbe na okoliš ili zajednički život³. Polazeći sa sličnog stajališta, Haviland smatra da se za konačan ispit kulture uzima njezina sposobnost prilagođavanja novim prilikama⁴, što bi dodatno moglo zaoštriti važnost analize aktualnog stanja.

U tom pogledu, smatra se da je svaka slika prirode kulturno određena, od najmanje do svijeta u cjelini, pa stoga i Velebita. Povijesno gledano, percepcija prirode općenito je određena trima svjeto-

¹ Zahvaljujem Hrvoju Petriću, Dragi Roksandiću, Marku Šariću i Tanji Bašagić na pomoći pri pisanju ovog članka.

² JAGARIĆ, Vladimir, Dileme oko nastanka popijevke „Vila Velebita“. *Hrvatski planinar* 11-12. 1992, 264-266.

³ BODLEY, John H., An Anthropological Perspective. From *Cultural Anthropology: Tribes, States, and the Global System*, 1994. (prema: http://www.wsu.edu/gened/learn-modules/top_culture/culture-definitions/bodley-text.html, 2010)

⁴ Haviland, William A., *Kulturna antropologija*. Naklada Slap, Zagreb, 2004., 485

nazorima: tradicijskim ili organskim ili predmodernim; industrijskim ili modernim; te ekološkim ili postmodernim⁵. Tradicijski svjetonazor vidi prirodu kao djelo nadnaravnog bića ili sile, a krajolik promatra u skladu s kozmogonijskim ili religijskim modelom razmišljanja⁶; industrijski počiva na racionalnoj znanosti i rezultat je primarno prirodoslovnih proučavanja koja vode „rašćaravanju“ svijeta⁷; dok se ekološki temelji na ekosistemske teoriji prema kojoj svaki živi ili neživi dio sustava ima važnu ulogu, a koja je univerzalnu snagu dobila nakon što je aplicirana na etičku razinu društva.

PJESMA VILA VELEBITA

Ne zna se kad je točno nastala pjesma koja je u svojim brojnim objavljivanjima nosila različite nazive – *Velebitu* ili *Vila Velebita* ili *Oj ti vilo Velebita* ili *Oj ti vilo, vilo Velebita* – i tko joj je autor⁸. Sudbinu naslova odražavao je i sadržaj pjesme, koji se toliko mijenjao da nismo sigurni radi li se o istoj pjesmi. Bez dodatnih istraživanja teško je reći je li doista prethodnik današnje pjesme najstariji nama danas poznati Medićeve tekst *Velebitu*⁹. Kad se pogledaju neke temeljne slike koje ga čine,

⁵ O tome postoji vrijedna studija: GEIGER, Marija, *S onu stranu monokulture - tradicijska znanja o okolišu i mreža života*. Zagreb, Antibarbarus, 2009., 775.

⁶ CLAVAL, Paul, *The Idea of Landscape*. PECSRL – The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape. 23th Session – Landscapes, Identities and Development. Lisbon and Óbidos, Portugal, 1st – 5th September 2008. (<http://unjobs.org/authors/paul-claval> veljača 2009)

⁷ WEBER, Max, *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb, 1986. 264.

⁸ Smatra se da je nastala u drugoj polovici 19. stoljeća u doba postilirizma. Prvi put je objavljena, barem koliko je poznato, u zbirci Danila Medića *Različite pjesme prvog doba*, 1873. godine. U određivanju autorstva teksta neki se kroničari (npr: RUKAVINA, Ante, *Velebit* u našoj književnosti. *Naše planine*, br. 7-8, 1976, 151-160. i BRATULIĆ, Josip, *Lijepa naša. Hrvatske rodoljubne popijevke i pjesme*. Zagreb, 1991, 107.) pozivaju na Vjekoslava Klaića. On u *Hrvatskoj pjesmarici* (Zagreb, 1983), u kojoj su tekst i glazba prvi put cjelovito objavljeni, napominje da nije mogao točno doznati autore, te smatra da je to pjesma Danila Medića *Velebitu* (*Različite pjesme prvog doba*. Zagreb, 1873.), koju je preradio nepoznati autor. Dodaje i mišljenja drugih da je njezin autor Lavoslav Vukelić, koja su njemu manje vjerojatna. Klaić je od Senjanina Vjenceslava Novaka zabilježio tekst prve strofe i način kako se pjevala u Senju. Ne postoji jedinstveno mišljenje ni tko ju je prvi uglazbio. I tu kroničari slijede Klaića koji ističe da se „kaže“ da ju je uglazbio (Josef) Wessely, inače kapelnik orkestra 1. ličke graničarske pješačke pukovnije koja je imala sjedište u Gospiću. Urednik zbirke *Stare i nove hrvatske rodoljubne pjesme*, Milan Majer (1991, Zagreb), smatra da je autor napjeva *Vila Velebita* njegov otac Mijo Majer (1863-1915.), skladatelj za tamburaški orkestar i zborovođa studentskog tamburaškog orkestra *Hrvatska lira*. Slažu se da je prvi put javno izvedena u svibnju 1882. u Zagrebu.

⁹ Velebite vilovito stijenje, Ljubim tvoje mirisavo smilje, Tvojih dragâ raznocvijetno bilje, I vrleti oholo kamenje, Vite jele, nakićene grane, I Krbave, krilonoge Vrane,	<i>Velebite, pradjedovski stane Zemni raju, vrelo mojih želja I uzroče plača i veselja; Srdca moga otvorene rane, Ljubim tvoja koljena i skute Tvojih staza vratolomne pute.</i>
---	--

<i>Braću moju na glasu Junake Skerlet-plašte i oružje sjajno, Bojna polja, pradjedovske rake, Tvoje zvijezde, tvoje nebo bajno, Tvoga sunca blagotvorne zrake, Tvoje vjete i tvoje oblake.</i>	Ljubim tvoje čudotvorne vile, Djece tvoje vojinstvene šale, Rodne Like plahovite vale, Strme dube, jablane i tile; Strme klanca, neprohodne šibe I po njima vesele kolibe.
--	---

*Ljubim tvoje visoke timore,
Svetičeva*) nepresušne mlaze
I Udbine krvave zalaze.
Tijesna ždrijela, nepristupne gore
I mrkoga u urvini vuka
I druga mu hrvatskog hajduka.*

Velebite, care naših gora,
Ti si Olimp, ali grčki n' jesi,
Jer u tebi ne stanuju bjesi;
Ti si dika jadranskoga mora
I prastaro sjedište Hrvata,
Pjesma ova neka ti je plata!

* Vrelo pod Udbinom, poznato iz narodnih pjesama

(NAPOMENA: Tekst ispisan ukoso ne postoji u varijanti pjesme objavljenoj u: Rukavina 1976.)

to se doima mogućim. U njemu postoje, ugrubo, dva tipa slika: jedan se sastoji od „čiste“ prirode, a drugi tu prirodu dovodi u izravan, mjestimice vrlo sugestivan povijesni i politički kontekst. Postoje, dakako, i prijelazni oblici. Prvi tip čine jednostavno nanizane slike prirode u njihovoj fizikalno-biološkoj tvorbi, koje kao takve predstavljaju zajedničku egzistencijalnu podlogu odnosno stanište svih recipijenata. Te su slike: vilovito stijenje, mirisavo smilje, raznocvijetno bilje draga, oholo kamenje vrleti, vite jele, nakićene grane, tijesna ždrijela, nepristupne gore, mrki vuk u urvini, plahovite vale rodne Like, strmi dubi, jablani i tile, te strmi klanci i neprohodne šibe, zvijezde i nebo bajno, blagotvorne zrake sunca, vjetri i oblaci, visoki timori, nepresušni mlazi Svetičeva i krvavi zalazi Udbine. Njima je cilj ukazati na ljepotu i egzistencijalnu važnost prirode i pobuditi prema njoj ljubav čitatelja.

Zajedničkost te egzistencijalne podloge izražava se diskretno, obilježavanjem prirode nekom iskustvenom odrednicom, koja nema istaknuto kulturno značenje; primjerice: stijenje je vilovito, kamenje oholo, jele vite, vale plahovite, šibe neprohodne... Ta obilježja, koja su primarno estetska, etička ili praktična, uvelike su rezultat ako ne neposrednog iskustva, a ono ipak neke bliskosti. Ipak, zacijelo ih nisu kreirali stočari Velebita i seljaci okolnih naselja. Naime, njihov odnos prema prirodi i krajoliku je funkcionalan¹⁰: zemlja je dobra za oranje, pašnjaci za stoku, a kamen za gradnju. Ništa više od toga. Mnogi ljudi osjećaju se funkcionalno povezani s prirodom u ovoj slici koja može trajati generacijama¹¹. Prema tome, gornja su obilježja nastajala unutar kruga koji je imao neku veću svijest od funkcionalne relacije prema zajedničkom podneblju. Međutim, kad vidimo da su sve te slike zaokružene jednim emotivnim iskazom – *ljubim tvoje*... ta na prvi pogled blago antropizirana priroda nije uopće tema pjesme, nego je njezin objekt.

Prijelazni krug odrednica čine slike u kojima ljudi svojom izravnom pojavom intenziviraju antropičnost prirode Velebita, ali to i dalje ostaje njihovo osobno pitanje: u njemu vidimo vesele kolibe, Velebit je zemni raj, vrelo željâ, uzrok plača i veselja, otvorene rane srдца, itd. Vila Velebita je ovdje još uvijek osobna boginja autora pjesme.

Drugi vid obilježavanja prirode čini geografsko-nacionalni kontekst koji nas tijekom povijesti okuplja u zajednički životni prostor: Velebit je dika Jadranskoga mora, car naših gora, sklonište hrvatskog hajduka koji je inače vukov drug, također, pradjedovski stan i prastaro sjedište Hrvata; s njim su povezane afektivne odrednice kao skerlet-plašti i oružje sjajno, bojna polja, pradjedovske rake; a preko njih se penjemo na Velebit je koji je hrvatski Olimp. Ne samo da ovaj zadnji krug odrednica po nebosklonu postavlja nacionalne graničnike, a po krajolicima grobove kao potvrde biološko-povijesne i mitološke ukorijenjenosti, nego i instalira društvene odnose svojstvene patrijarhalnoj vlasti: Velebit je car gora i hrvatski Olimp. Dakle, on je vrhovna planina i sjedište hrvatskih bogova. To u pjesmi prati atmosfera patosa. Jedino pak sakralno biće koje pjesma izrijeком navodi jesu vile, njegove čudotvorne vile. No nije samo sadržaj pjesme predmet štovanja, nego i ona sama kao način obraćanja Velebitu. Nju pjesnik adresira kao *platu* za sve što dugujemo Velebitu, ona je izraz naše svijesti o vrijednostima Velebita i naša zahvalnost tome nacionalnom tronu.

Premda, kažemo, jedino sveto biće, u prvoj varijanti pjesme vila se spominje samo dva puta – kao atribucija stijena i kao čudotvorna osoba – i ima sporedno značenje. To potvrđuje i naziv pjesme: *Velebitu*. Oblik pjesme koji je stekao popularnost u znatnoj mjeri je promijenjen i prilagođen aktualnim ukusima, te se izravnije obraća publici, pri čemu vila dobiva glavnu ulogu. Primjetno je sažimanje izraza i ujednačavanje ritma, a posebno njezina sadržaju. Zanemaren je veći dio slika prirode te uvedeni izravni integrativni elementi i pripadnost prostoru, narodu i Bogu.

¹⁰ BUIJS, Arjen E., PEDROLI, Bas and Lugnbüh, Yves. From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: Changing social perceptions of the European landscape. *Landscape Ecology* (2006) 21: 375-389.

¹¹ BUIJS et al.

Na tromedi hrvatskomu rodu
 Velebite, stavio te Bog
 On će dati skoru da slobodu
 s tebe vidim celog roda svog.

Pjesma polazi iz osjećaja tromede „hrvatskoga roda“ – koji tri hrvatska dijela integrira u cjelinu, a u njemu možda još odzvanja stanje kad su se na toj tromedi susretala i sukobljavala tri carstva: Austrijsko, Mletačko i Osmanlijsko. U svakom slučaju, pjesma je zaziv slobode koja još nije ostvarena. Unatoč toj stilizaciji, još danas je u nekim verzijama ostala strofa koja odstupa od himničkog patosa i blještavila, a spominje i borbu:

Velebite, kršna gora naša,
 rad u tebi vojujem,
 sam` da nema u tebi rovaša,
 radi kojih bolujem.

Međutim, najčešće se pjeva prva strofa s pripjevom, pa zacijelo mnogi misle uglavnom na nju i zanemaruju u mislima ostatak pjesme. Ta najčešća varijanta izgleda ovako:

Oj ti vilo, vilo Velebita,
 ti našeg roda diko!
 Tvoja slava jeste nama sveta,
 tebi Hrvat viko!
 Ti vilo Velebita,
 ti našeg roda diko!
 živila, oj premila,
 ti vilo svih Hrvata!

U tom kratkom tekstu vila se spominje izrijeком četiri puta. Ona je, zapravo, jedini njegov lik, i to ne bilo kakav, nego onaj kojeg se bezrezervno slavi. Također, sasvim je vidljivo da u gornjem tekstu nema ni jedne neposredne slike prirode, čak ni preoblikovane u izražajne figure. To je najbolji pokazatelj puta koji je prešla *Vila Velebita* i poruka koju nam ona takva namjerava poslati. Ako uzmemo i širu varijantu, prema Wikipediji¹², uz neke sitnije razlike naći ćemo još samo jednu strofu koja glasi:

Velebite, vilovito stijenje,
 Ja ljubim tvoje smilje.
 Ljubim tvoga u gorici vuka,
 I onoga - Ličkoga hajduka.

Ona će nam istina, baciti pogled na nekoliko slika prirode koje pamtim iz najranije povijesti pjesme – na vilovito stijenje, smilje i velebitskog vuka. Ona će ravnopravno pokriti najvažnije prirodne sastavnice Velebita: reljef s njegovim oblikovanim geološkim supstratom – vode na Velebitu i nema – biljni svijet koga predstavlja smilje, životinjski svijet koga predstavlja velebitski vuk i čovjeka koji je zapravo Lički hajduk. I ovaj dio pjesme potvrđuje da ona nije djelo ovdašnjih seljaka, jer izražavanje ljubavi najvećem neprijatelju blaga u jednom pastirskom društvu nije sasvim logičan čin. Naravno,

¹² *VILA Velebita*, hr.wikipedia.org/.../Vila_Velebita, 2010.

radi se o stilizaciji prirodne moći koja može biti prikladna alegorija slobode građanskoj klasi, koja nije tako izravno afektirana ovim ekohistorijskim sklopom. U svakom slučaju, čiste prirode više nema, ona je ostala samo u izvornom prizvuku naziva planine, te je svedena na nužan scenski dekor, bez one izvorne svijesti koja je odražavala svemoć prirode te njezinu nenadmašnu ljepotu i snagu. Postala je infrastruktura za političku zgradu, stožer koji drži Olimp i vodi do političkog neba, koji omogućuje nadzor svega prostora. Istina, iščezla su i ona vehementna obilježja planine, koja su je povezala s oružjem, smrću i sličnim pojavama.

Sve u svemu, *Oj ti Vilo Velebita* ocijenjena je svima pristupačnom popijevkom u ritmu koračnice koja se lako pamti; poema o planini kojom se veliča ljepota Velebita i slavi hrvatski rod¹³. „To je pjesma naše ljubavi spram prirode i domovine“. Pjevaju je i planinari i ona je, prema tome, „planinarska himna“. Kao rodoljubnu pjesmu, pratila ju je promjenjiva sklonost povijesnih zbivanja, s kojima je *Vila Velebita* pulsirala. Nakon Drugog svjetskog rata („u jugo-režimu“) popijevka je bila ignorirana i silom potisnuta, sadržaj njezina teksta se smatrao nepoćudnim pa se nije javno smjela izvoditi niti tiskati¹⁴. Izvjestan broj domoljuba je odležao u zatvoru zbog njezina pjevanja. Unatoč tome, nije se mogla zatrti, pjevala se ona i dalje, doduše tajno, i poneki put prkosno javno, što je trajalo sve donedavno, praktički do prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj¹⁵. Od tada je proživjela novu sudbinu: objavljena je mnoštvo puta u pjesmaricama, tisku, zavičajnim izdanjima, itd. Potom je dala nazive velikom broju pravnih osoba: kulturnih društava i klubova, gradskih ulica, pjevačkih zborova, klupskih kuća, plovila, poduzeća, turističkih agencija, restorana, itd.¹⁶ Na blogu jednog biciklista Vila Velebita je proglašena „zaštitnicom brdskih biciklista“¹⁷. Taj bloger evocirao je jedno granično obilježje Vile Velebite, čija je suština izvan dosega ovog članka, pa ćemo samo uputiti na taj aspekt. Radi se karakteru svetosti Vile Velebite. Čini nam se da je slično i sa stihom *tvoja slava jeste nama sveta*, koji se pojavljuje u pjesmi. Iako postoje verzije u kojima se pjeva *tvoja gora jeste nama sveta*¹⁸, što je logičan i očekivan izraz, neusporedivo više se koristi upravo onaj prvi oblik. Bilo bi zanimljivo ispitati što se pod tim krije.

GEOGRAFIJA I PERCEPCIJA VELEBITA

U skladu s gore istaknutom definicijom kulture, osvrnimo se na prirodoslovnu osnovu iz koje su se razvile navedene slike prirode. Od velikog niza članaka, za prikaz općenite geografske i geomorfološke slike Velebita slijedit ćemo izbor Parka prirode Velebit, koji na svojim mrežnim stranicama citira opis velikog poznavatelja te planine, Sergeja Forenbachera¹⁹: Brdski masiv Velebita, jedan od najznatnijih u užem dinarskom području, proteže se otprilike 145 km, od Vratnika nad Senjom na

¹³ JAGARIĆ, Vladimir, Dileme oko nastanka popijevke „Vila Velebita“. *Hrvatski planinar* 11-12. 1992, 264-266.

¹⁴ JAGARIĆ, isto

¹⁵ JAGARIĆ, isto.

¹⁶ Udruga Ličana Vila Velebita Zagreb, Bokskački klub Vila Velebita Zagreb, Ličko zavičajno društvo Vila Velebita Požega, Udruga Ličana Vila Velebita Virovitica, Udruga Ličana Vila Velebita Slatina, Udruga Vila Velebita Lovinac, Udruga Vila Velebita Split, Kulturno-umjetničko društvo Vila Velebita Jasenice (osnovano 2002, počelo s radom 2006 – što pokazuje da je proces još uvijek u uzlaznoj putanji), Gradski zbor Gospić i Zavičajna sekcija Vila Velebita u Schaffhausenu (Švicarska od 1994.); zatim ulice u Splitu i Zagrebu; Planinarska kuća Vila Velebita na Baškim Oštarijama; školski brod Vila Velebita izgrađen početkom 20. stoljeća i drugi izgrađen u Veloj Luci 2009., zatim jahta Vila Velebita III jednog moćnog gospodarstvenika, koju mediji smatraju „najskupljom jahtom na Jadranu“ (www.ezadar.hr, 2010); istoimeni restorani u Garešnici, Silbi i Plitvičkim jezerima, ugostiteljski obrt u Zagrebu i zalogajnica u Zagrebu; trgovine u Zagrebu (Botinac) i Vinjercu; zatim Punionica meda u Senju; potom turističke (putničke) agencije u Rijeci i Bribiru, itd. – neke su koje smo pronašli pretraživanjima internetskih stranica.

¹⁷ <http://mountainbike.blogger.ba/arhiva/2006/10/28>. (2010)

¹⁸ BIČANIĆ, Nikola, *Vila Velebita. Nacionalna borba Hrvata u Lici između dva rata*. Zagreb. 1991. Autor (rođ. 1934) navodi da se ta forma pjevala u Gospiću i Lici u njegovom djetinjstvu.

¹⁹ FORENBACHER, Sergej, *Velebit i njegov biljni svijet*, Školska knjiga, Zagreb, 2001, 800, prema www.pp-velebit.hr/. Zanimljivo je da Forenbacher nije geograf nego veterinar koji je dao neizmjeri prilog poznavanju velebitske botanike.

sjeverozapadu do okuke Zrmanje na jugoistoku. Na površini približno 2270 km² razasut je splet bezbrojnih krševitih grebena i ponikva, kukova, gorskih hrptova, dolina i pretplaninskih vrhova koji u sjevernom dijelu Velebita dosežu visinu gotovo 1700 m (Mali Rajinac 1699 m), u srednjem dijelu više od 1600 m (Šatorina 1624 m, Ograđenik 1604 m, Ograđenica 1614 m), a u južnom i najvišem dijelu od 1700 do 1758 m (Babin vrh 1723 m, Vaganski vrh 1757 m, Segestin 1715 m, Malovan 1709 m, Sveto brdo 1751 m). Padine su mu strme, a hrbat širok. Primorska padina, kojom se spušta do mora, 500-600 metara je viša od kopnene padine, vrlo je krševita i gola, mjestimično poput Mjesečeva krajolika, a kopnena padina, iako strma, doima se pitomija, gotovo je sva obrasla šumom. Za primorsku padinu karakteristične su dvije više ili manje izrazite, uzdužne terase (podgorska zaravan i uzdužna primorska terasa), koje se poput stepenica prostiru uzduž cijelog velebitskog masiva²⁰.

Tako glomazan, nedostupan i neprohodan doima se dovoljno udaljenim i za najbliže, da je svoju lokalnost proširio na regionalnu razinu. Trajna drevna naselja sa svih njegovih strana, osobito po Lici, otocima i Ravnim kotarima, kojima je s Velebita dolazilo sunce ili nastajala noć, a snažne vjetrine donosile svakojake poruke, akumulirala su impresivnu narodnu kulturu koja se nadahnjivala Velebitom. Možda najimpresivniji dijelovi Velebita, Hajdučki i Rožanski kukovi, neprohodni su labirint stijena, među kojima zijevaju najdublje jame Dinarskog krša, dublje i od 1400 metra. Iako su oni danas strogi rezervat prirode, te u suvremenom hrvatskom zakonodavstvu predstavljaju najzaštićenija područja prirode, i danas ima dijelova Hajdučkih kukova u koje ljudska noga još nije stupila²¹. Ovo ističemo imajući na umu činjenicu da je veliki broj stručnjaka i planinara istraživanjima i objavljivanjima radova stvorio zaokružen skup znanja koji bi mogli nazvati velebitologijom²².

Ipak, treba posebno naglasiti da najvažnije svojstvo Velebita, krš, najčešće ostaje bez cjelovite ekološko-kulturne analize, koja bi ga predstavila na način svojstven samo toj vrsti reljefa. Naprosto, krš je najviše promatran iz zasebnih, uglavnom prirodnih disciplina, za tehničke namjene, i njegova osobnost je zbog toga uvijek ostala prikraćena, i u općoj javnosti nosila najčešće pogrдна značenja. Jame, pećine, kukovi, klanci, labirinti u stijenama, nazubljeni vrhovi u oblacima, grede, izvori i vrulja – čine mnoštvo raznolikih i dramatičnih scena koje su izazivale maštu i strahopoštovanje okolnog svijeta! Nije čudo što je Velebit postao tako istaknuto sjedište mitskih bića.

Gornju sliku možemo sada unekoliko promotriti iznutra, koristeći se iskustvima velikog poznavatelja Velebita, Ante Premužića. On 1960. piše da su prije tridesetak godina Rožanski kukovi bili najnepoznatiji, najnepristupačniji i najljepši dio Velebita²³. Kad su prvi istraživači upali među njih, nailazili su na jedva savladive teškoće, ali su seljaci iz podvelebitskih sela s primorske strane dolazili sjeći šumu i kositi doce, služeći se slabo vidljivim i teško prohodnim nogostupima²⁴. Da su dobro poznavali taj teren, potvrđuje da je svaki dočić pa i najmanji, čak i od nekoliko četvornih hvati, imao je svoje ime²⁵. Do tada je, kao što se vidi, središte Velebita bilo otvoreno samo za jednu vrstu znanja – ono tradicionalno.

Istraživači, čini se, nisu dovoljno hajali za tradicijsku kulturu, nego su pojedine dijelove Rožanskih kukova nazivali imenima zaslužnih znanstvenika, kao Novotnjev kuk, Premužićev kuk / okno, Krajačev kuk / kukovi (?), Poljakov kuk, itd. Kako su planinarske karte rađene na podlogama manjeg mjerila, niz „najvećih i najmarkantnijih konfiguracije toga masiva“ ostalo je bez imena, premda je ono moralo postojati s obzirom na poznavanje i upotrebu toga područja, smatra Premužić. Ta su istraživanja unijela zabunu i promjenu u percepciji Rožanskih kukova. Stoga se Premužić zauzima da se uz pomoć još ponekog živog seljaka ustanove pravi nazivi i unesu na kartu, jer je zadnji

²⁰ FORENBACHER, isto.

²¹ POLJAK, isto.

²² POLJAK, isto.

²³ PREMUŽIĆ Ante, Velebitski listići, *Naše planine*, godište 12, 1-2, 1960.

²⁴ PREMUŽIĆ, isto.

²⁵ PREMUŽIĆ, isto.

čas da se sačuva od zaborava poneki lijepi naziv u ime danas bezimenih, odnosno novokrštenih vrhova i formacija²⁶.

Nove promjene unijela je i Premužićeva staza, koja je građena krajem prve trećine 20. stoljeća od Oltara do Svetog brda, dakle između dva sveta toponima²⁷. Ta planinarska staza, čiji je cilj bio da služi ne samo planinarima nego i „ondašnjem življu“, otvorila je planinu²⁸, osobito nekada potpuno nepoznate dijelove Velebita. Omogućila je novo poznavanje Velebita, nekim je točkama u prostoru dala drugo motrište, što je također unijelo promjene percepcije. Tako, seljaci su poznavali jednu Crikvenu, ali otkada je staza prošla kroza nju, nastala je „lijeva i desna“ Crikvena, što ih je zbunjivalo²⁹.

Promjene su snažnije nastavljene četrdesetih godina 20. stoljeća. Seljaci su prestali kositi dočiče, pa su nastupile bitne izmjene krajolika. Donji Božin dočić prekrpio je korov, a Gornji Božin dočić uz korov mladi borovi, rakite pa i bukve. Ista sudbina čeka i ostale, a tada će nestati i najkarakterističnijeg, ali i najljepšeg proljetnog, ljetnog i jesenskog ukrasa Rožanskih kukova³⁰. Budući da događaji u agrarnom krajoliku imaju korijene u društveno-gospodarskom razvoju, srž istraživanja, ali i svake druge akcije, trebaju biti procesi promjena koji su u njihovoj podlozi³¹. Promjene o kojima govorimo bile su odraz modernizacije Velebita. Njih su pratile i promjene percepcije prirode. Shvaćajući dalekosežnost tih promjena, agilni Premužić, pored već spomenutog prijedloga za popisom narodnih naziva lokaliteta, zauzima se da „Jablanačka šumarija sa svojim lugarima“ održava dočiče i čisti korov te sijeno kosi i sakuplja ga divljači. Ovaj Premužićev prijedlog vjerojatno nije ozbiljno razmatran jer umirovljeni šumar više nije imao autoriteta ponoviti pothvate, ali sasvim dovoljno govori o današnjim propadanjima kulturnih krajolika u Hrvatskoj, u kojoj za to postoje brojne službe i ustanove.

HAJDUŠTVO VELEBITA

U pjesmi *Vila Velebita*, važan pojam su hajduci. Čak je i prikladno skraćena pjesma zadržala u tekstu lik *Ličkoga hajduka*. Različiti izvori govore o njima u rasponu od blistavih junaka i zaštitnika raje do razbojnika i bandita. O njihovoj percepciji u Lici dosta govori pjesma: „Ni gora bez vuka / ni Lika bez hajduka“³². Suprotno od epske tradicije, geografski izvori nas suočavaju s relativno oskudnim tragovima koji bi eksplicitno spominjali hajduke. Izuzmemo li Hajdučke kukove, koji su prema narodnoj tradiciji bili utočište hajduka³³, a koji su zajedno s Rožanskim kukovima srce sjevernog Velebita, pojave imena hajduk ili uskok u zemljopisnoj literaturi koju smo pregledali su zaista rijet-

²⁶ PREMUŽIĆ, isto.

²⁷ Postoje izvjesna neslaganja u podacima oko Premužićeve staze: PRAŽIĆ (1960) ističe da se gradila od 1929. do 1932. u dužini od 68 km od Oltara do Svetog brda, a web stranica NP Velebit da je građena 1930-1933. od Zavižana do Baških Oštarija u dužini od 57 km (<http://www.velebit.hr/kultura.php?p=104&s=108>)

²⁸ PRAŽIĆ, Mihajlo, Ing. Ante Premužić. Povodom 70-godišnjice života. *Naše planine*, godište 12, broj 1-2, 1960.

²⁹ Sasvim je posebne naravi iskustvo speleologa SO Velebit, SO Dubovac, SO Mosor, SO Željezničar, SK Samobor, PK Split i Komisije za speleologiju HPS, koji su otkrili i do dubine od 1026 metara istražili jamski sustav Velebite ukupne dužine svih kanala od 3176 metara, te taj ranije nepoznat i bezimen podzemni prostor ispod Crikvene opremili imenima iz slavenskog mitološkog svijeta, poput Svarogov i Striborov prolaz, Žrekova prečka, Perunov i Palčićev menadar, Perunov odvojak, Vertikala Divke Gormovnice (najveća unutrašnja vertikala na svijetu), Vertikala Vile Bojovnice, Bjesomorova polica, Slap Ljutiša, Potjehova potraga, Podzemljara davora. itd. Čak je i prvotni naziv jame po imenu pronalazača njezina ulaza, Marinka Malenice, promijenjen u Velebitu, u skladu s očekivanjem svjetske percepcije. Istraživanja su trajala 2003., 2004., 2005., 2007., 2008. i potpuno su volonterska. - JAMSKI sustav Velebita, - 1026 m, najveća podzemna vertikala na svijetu; <http://www.speleologija.hr/velebita> (2010)

³⁰ PREMUŽIĆ, isto.

³¹ OGRIN, Dušan; *Preobrazba kulturne krajine Slovenije kot posledica strukturnih sprememb v kmetijstvu zaradi pridružitve Evropski Uniji*, Ljubljana, 1999.

³² PAVLIČEVIĆ, Dragutin. Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća. u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. vol. 20, Zagreb, 1987., 129-158.

³³ POLJAK, Željko, *Hrvatske planine*, Zagreb, 1996, str. 540.

ke. Istina, u planinarskoj periodici³⁴ se kaže da su hajduci s Velebita zadavali goleme jade turskim osvajačima, te da su u sjevernom Velebitu bili najpoznatiji senjski uskoci, a u južnom Velebitu četa Ilije Smiljanića.

Ipak, tek i letimičan uvid u povijest Velebita potvrđuje epsku tradiciju. Velebit su u 16. i 17. kontrolirali uskoci, koji su kao austrijska vojna formacija najprije upadali na turska područja, onamo protjerivali, pljačkali i palili, a potom napadali i Mlečane i remetili život u pograničnim područjima tih carstava. Obilježavala ih je, dakle, graničarska vojnička zajednica, vojni ustroj i ekonomija pljačke. Iako se pojam uskoka u narodnoj percepciji miješa s pojmom hajduka, potonji se miješa s pojmom drumskog razbojništva, koje se na Velebitu javlja u 18. i posebice u 19. stoljeću. Osim graničnog područja, u Lici im pogoduju brojne ličke planine, pa i Velebit, u kojima su bili brojni pastirski stanovi. U njima su od ranog proljeća do kasne jeseni boravili stočari i blago, koji su hajducima pružali ne samo siguran boravak nego i „pecivo“³⁵. Hajdučija se osobito javljala u razdobljima ratova, ustanaka, nesigurnosti, s krizama, u razdobljima gladi, epidemijama i sl. Masovna hajdučija izazivala je izvanredno stanje, posebne mjere i bila svojevrsna gerila koja se mogla održavati na terenima gdje je bilo dosta šuma, planina, močvara i tamo gdje su ceste prelazile gorske prijevoje ili klance.³⁶

Pored uobičajenih razloga „odvrgavanja“ u hajduke – obrana od turskih upada, upadanje na turska područja i vraćanje Turcima *milo za drago* – u Vojnoj krajini su tome pridonosile stroge i uvredljive kazne batiranja ljeskovačom i za najmanju krivicu, kao i, osobito tijekom 19. stoljeća, izbjegavanje vojne službe u Austriji za ratovanje po drugim zemljama.³⁷ Tada se broj hajduka namnožio, te, stječe se dojam, počinje prevladavati glas razbojnika i pljačkaša. Godina 1870. i 1871. uhićeni su i ubijeni posljednji lički hajduci; narodu i vlastima je laknulo, ali se često čulo „ostade Lika bez hajduka“³⁸. Pojavili su se opet 1918., pa su tek 1927. „istrijebljeni“ kod Bihaća. Za te posljednje literatura nema sažaljenja, te kaže da su bili obični kokošari.³⁹ Unatoč svemu, u tradiciji je bilo dovoljno dostojanstva da moderna politika iskoristi pojam hajduštva za jačanje nacionalne svijesti, pa je i to znatno redizajniralo njezinu percepciju.

Jedno od najsvjetlijih imena velebitske uskočke tradicije, ono Ilije Smiljanića, reafirmira planinarska periodika usred duge šutnje 1975. godine, Planinari Visočice iz Gospića, na 321. obljetnicu pogibije Ilije Smiljanića, komemoriraju mjesto na polju Vučjak ispod Tremzine (1187) u jugoistočnom Velebitu, „da se na zaboravi grob toga narodnog junaka“⁴⁰. Međutim, članak otkriva i nesretnu sudbinu njegovih posmrtnih ostataka. Grobno mjesto je prazno, jer je ravno 50 godina prije toga, predsjednik HPD Visočica, Ivan Gojtan, otkopao Smiljanićeve kosti da ih pošalje u „neki muzej“, odnio ih u Gospić i dalje im se sudbina ne zna⁴¹.

Iste godine *Naše planine* posvećuju obljetnici Smiljanićeve smrti još jedan, opsežan članak *Posljednjim putem Ilije Smiljanića* od punih šest stranica, koji zauzima prvo mjesto u tome izdanju! Članak ukazuje na povijesnu, geopolitičku i vojnostratešku važnost Velebita za Hrvatsku. Pred osmanlijskom silom tu je naša domovina bila stanjena na onaj najuži prostor i samo obrana na ovim posljednjim padinama Velebita spasila ju je od presijecanja⁴². Ovaj će se element ponavljati više puta kad se govori o povijesti Velebita: nikad ga nitko nije osvojio!⁴³ Autor članka sa strahopoštovanjem pregleda svaki kamen padine na kojoj se nalazi prazan Smiljanićev grob, te se pita: Tko zna na kojem

³⁴ POLJAK, isto.

³⁵ PAVLIČEVIĆ, isto.

³⁶ PAVLIČEVIĆ, isto.

³⁷ PAVLIČEVIĆ, isto.

³⁸ PAVLIČEVIĆ, isto.

³⁹ ŠKARIĆ, M. Đ. Naši hajduci, *Jugoslavenski dnevnik*, Subotica, br. 123 od 12. 5. 1931 – prema: PAVLIČEVIĆ, isto

⁴⁰ RUKAVINA, Ante, Obilježen grob Ilije Smiljanića *Naše planine* br. 5-6, 1975a, 95.

⁴¹ RUKAVINA, isto.

⁴² RUKAVINA, Ante, Posljednjim putem Ilije Smiljanića. *Naše planine*, br. 11-12, 1975b, 177-182.

⁴³ RUKAVINA, Ante, Velebit u našoj književnosti. *Naše planine*, br. 7-8, 1976, 151-160.

je kamenu pala njegova glava i ima li i jedan kamen za koji se nije prolijevala krv⁴⁴. Zbog ovih snažnih dojmova, i njihova odraza na sliku Velebita, nismo mogli izbjeći ovaj kratak osvrt na hajduštvo planine, svjesni da se na ovoj relaciji treba istražiti niz važni ekohistorijskih pitanja o percepciji ove planine.

KNJIŽEVNA UPOTREBA LEGENDI O VELEBITU

Političke promjene s kraja 20. stoljeća potaknule su novi val upotrebe legendi u dječjoj književnosti, koje su se u manjoj ili većoj mjeri plele oko Velebita uključujući i vile, te koje su se u tom žanru razvile u najraskošnijoj formi. Iz jednog komparativnog promatranja te literature⁴⁵, vidljivo je da se u njima „prirodne ljepote“ Velebita koriste da bi se on prikazao kao zavjetna planina, a motiv vile kao junakinje i zaštitnice planine.

Velebit zajedno sa životom u prapostojbini, seobom Hrvata na jug i dolaskom na more, spada u nekim od tih djela u teme „najtajanstvenije hrvatske povijesti“. Hrvati su, kaže jedna slika, povjerovavši snoviđenju banice Buge, potekli poput rijeka prema jugu Europe, te uz ogromnu muku, odricanja i sumnje, ali i nepomućenu vjeru, u sedmom stoljeću stigli na Velebit, gdje ih je dočekala nevidljiva vila – najljepša u svom rodu – i otkrila im svu ljepotu i dobrobit planine i domovine.

Kada su se, prema jednoj legendi, vođa Hrvata i Jadransko more prvi put pogledali oči u oči, stajali su jedan naspram drugog kao div prema divu. Ogromno i prostrano sinje more, u svoj svojoj krasoti i veličajnosti pozdravljalo je po prvi put njega – vrhovnog gospodara svih Hrvata. Tada su se Hrvati zavjetovali da će biti vjerni dok je svijeta i vijeka. Hrvati su u tim djelima prikazani kao homogena zajednica kojoj prirodno pripada to područje, kao narod koji je s pravom rastjerao zatečene barbare, kao narod koji je imao korektan odnos prema prirodnim i kulturnim vrijednostima u svojoj novoj zemlji, i slično.

POVIJESNI ASPEKTI FORMIRANJA PERCEPCIJE VELEBITA

Nakon gornjeg dijela teksta, u kojem smo napravili inventuru nekih istaknutijih slika Velebita, usmjerimo se na odgovor: kako su povijesna zbivanja utjecala na kulturni ambijent u kojem se oblikovala percepcija te, po pozvanima⁴⁶, najpopularnije hrvatske planine Velebita?

Konkretni ambijent u kojem se stvarala slika Velebita obilježava dugotrajan niz heterogenih prirodnih i povijesnih procesa i zbivanja, koji su Velebit činili specifičnim ljudskim obitavalištem, i privlačnim i odbojnim za duži boravak ljudi. Privlačnost mu se ogleda u činjenici da je poslužio kao zaklonište od hirovite povijesti, u kojem je potom dolazilo do miješanja raznih skupina i stapanja raznih utjecaja. No oskudna bi priroda uskoro dovela do agrarne prenapučenosti i procesa raseljavanja. Pored tih, uvjete života su bitno određivali višestoljetni pogranični položaj, sukobi i osvajanja, vjerske konverzije i višestruke lojalnosti, kulturna miješanja i prožimanja, te populacijske pretumabacije.⁴⁷

Oni nisu bili naklonjeni stabilnom razvoju zadruga i sjedilačke poljoprivrede, nego sociopastoralnoj strukturi koja se temeljila transhumantnom stočarstvu, katunskoj organizaciji, raštrkanim na-

⁴⁴ RUKAVINA, 1975b.

⁴⁵ PINTARIĆ, Ana, *Legende o Velebitu i vili Velebiti, Riječ*, Rijeka 14 (2008), 2 ; 227-238. Analizirane su knjige za djecu: Snježana Grković-Janković: *Velebitske vilin-staze*, Split 2002. Tihomir Horvat: *Vila Velebita*, Zagreb, 1995. Milivoj Mayer: *Dolazak Hrvata*, Zagreb, 1996. Milka Tica: *Sunčeva djeca, Legende o Hrvatima*, Zagreb, 1994. i druge. Nama nije cilj analizirati različite pristupe, nego sumarno uputiti kako se unutar njih danas prenosi slika Velebita.

⁴⁶ Poljak, Josip, *Hrvatske planine*, 1996, Golden marketing, Zagreb, str. 560.

⁴⁷ ŠARIĆ, Marko, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine. U: Holjevac, Željko (ur): *Identitet Like: korijeni i razvitak*. sv. 1. Zagreb - Gospić 2009., 326-384.

seljima i srodstvu kao obliku društvenog povezivanja⁴⁸. To je vidljivo i u krajoliku: analize⁴⁹ pokazuju da je pejzaž velebitske primorske padine iz 16. stoljeća odgovarao onome iz sredine 20. stoljeća, te da su promjene u njemu od sredine 19. stoljeća bile vrlo male. Još početkom 20. stoljeća velebitska primorska padina bila najslabije naseljen prostor ne samo u Hrvatskoj nego i u tadašnjoj Jugoslaviji.⁵⁰

Od tri povijesna zbjege, koja su nastala osvajanjima Rimljana, doseljavanjem Slavena, i prodorom Osmanlija, posljednji je za nas imao posebno značenje, kad su se stopile starobalkanske i južnoslavenske strukture, iz kojih se rodila dinarska sociokulturna paradigma⁵¹. Identitete njezinih nositelja literatura razvrstava kroz tri modela etničke klasifikacije: konfesionalni, koji reducira identitet na dualnoj osnovi rimokatolici-srpskopравoslavni; sociokulturni, na Hrvate, nositelje militarizirane agrarne kulture na granici, i Vlahe, nositelje dinarske patrijarhalno-pastoralne kulture; i tradicionalni, šarolik etnički reljef koji čini pet važnijih skupina „naroda“ – Hrvati, Kranjci, Bunjevci, Vlasi i Turci, od kojih su srpskopравoslavni Vlasi činili najbrojniju skupinu.⁵²

Unatoč dualnoj monoteističkoj konfesionalizaciji, stanovništvo Like i Velebita činile su predmoderne etnije prilično suženih horizonata, nedovoljno institucijski integrirane i politički operacionalizirane, pa je i njihov identitet bio fluidna kategorija. U velikoj mjeri su zadržale poseban tip vjerovanja sa snažnim pretkršćanskim sadržajima, u kojima se svjetonazor izražavao mitovima, pjesmama, pričama i kroz kult predaka. U toj kulturi čobana herojski kodeks bio je glavna vrijednost, a nepokornost glavna vrlina. Zbog toga je fenomen hajduštva bio vrlo popularan, na njemu se razvila elita koja je stekla istaknuto mjesto u pučkoj memoriji i epskoj predaji. Primjer su bili Smiljanići na južnom Velebitu. Tradicija pastirstva, četovanja i pljačke uklapana je vojnokrajinske saveze, najprije Osmanlija, a potom Habsburgovaca i Mlečana.⁵³

Epska tradicija prenosila je mitološku sliku prirode, koja se postupno razvijala još od lovačko-sakupljačkih vremena. Međutim, nemalu važnost na oblikovanje te slike imaju inkulturacijski procesi, odnosno učena tradicija, koja se autorski stvarala i prenosila preko pastorala još od Homerove Ilijade. Ona u helenističkom razdoblju dolazi do procvata, a kod nas se razvija u humanizmu, najuspješnije u Dubrovniku. Pastoral zagovara život u prirodi i idealizira ga kao ostvarenje ljudske sreće, pa pjesnici postaju pastiri, koji dolaze pjevati na proplanak, uz obalu potoka i pokraj špilje s izvorom. To je krajolik u kojem vlada bogatstvo, obilje i vječno pramaljeće, godina stalno donosi cvijeće i plodove, i tu stalno vladaju sloboda i mir.⁵⁴

Pastoral je zapravo alegorija koja predstavlja bijeg ljudi od stvarnosti i teške svakodnevnice, pa oni sebe stavljaju u idealizirani, nadstvarni svijet snova, ljubavi, pjesme i plesa⁵⁵. Važan lik na toj sceni je vila, koju, naslanjajući se na mitološki koncept, autori najčešće prisposobljuju pojmu prelijepe čiste djevice, službenice Dijanine, koja će razvitkom književne tradicije postati domaća (dubrovačka) gospođa, a na Velebitu će uglavnom dobiti svoju rustikalna verziju.

Upravo će vila, kao dobra savjest zavičaja, potaknuti Petra Zoranića da u svom romanu *Planine*, prvom hrvatskom djelu te vrste, skrene pozornost na teško stanje svoje domovine. Ovo mjesto za nas ima dvostruku važnost: prvo, Zoranić s Velebitom predoduje srce domovine, a drugo, teške okolnosti izazvane turskim osvajanjima okrenule su poj pastira s ljubavi i idealizirane slike prirode prema težim i ozbiljnijim temama, borbi naroda za opstanak⁵⁶. Tako, kod Zoranića je priroda predstavljena

⁴⁸ ŠARIĆ, isto

⁴⁹ ROGIĆ, Veljko. Velebitska primorska padina, Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža. *Geografski glasnik* 1957, 19:61-101.

⁵⁰ ROGIĆ, isto.

⁵¹ ŠARIĆ, Marko, Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet u: *Dalmatinska zagora. Nepoznata zemlja*. (gl. ur. Vesna Kusin), Zagreb, 2007., 221-231.

⁵² ŠARIĆ, isto.

⁵³ ŠARIĆ, isto.

⁵⁴ BOGIŠIĆ, Rafo, *Hrvatska pastoralna*, Zagreb 1989, 169.

⁵⁵ BOGIŠIĆ, isto.

⁵⁶ BOGIŠIĆ, isto.

kroz opustošenu domovinu: u planinama je nestalo života, tamo gdje su prije bile njive sad raste drač i korov, putovi su zarasli, ne čuje se pjesma ni svirka, mlinovi ne rade, svatko bježi pred vukovima s istoka pa čak i vile i gorski bozi, ostali su samo rijetki pastiri koje je zadržala *slatka baščina*.⁵⁷ Zoranić u toj slici otvara prostor za junake i hajduke, koji će u tradiciji koja slijedi, imati središnje mjesto.

Ti će se pojmovi još više zgusnuti u slici Velebita koja je kreirana tijekom 19. stoljeća pod romantičarskim kulturno-povijesnih okolnostima. Romantizam se pokazao posebno pogodnim za to, jer se svojim pripovjedačkim odlikama, u kojima je narodna epika lako pronašla srodnika, nametnuo kao vodeća osjetilnost hrvatskog preporoda. On ističe snagu ljudskih emocija nasuprot razuma, i u središte stavlja maštu kojom hoće obuhvatiti cjelinu života, prostora i zajednice. To ga upućuje da njeguje kult prirode, nacionalne teme, jezik i folklor. Kroz to je budio zanimanje za narodno blago, te poticao razvitak jezika i književnosti naroda koji su stjecali nacionalnu svijest⁵⁸. O važnosti toga govore činjenice da Hrvatska u romantizmu dobija jedinstven pravopis, što omogućuje jedinstven hrvatski jezik, a to bitno doprinosi cjelovitom poimanju nacionalnog prostora. Nastaju važna djela hrvatske književnosti koja to izražavaju, poput onih Stranka Vraza ili Petra Preradovića, koja ne zaostaju za europskim vrijednostima, te Ivana Mažuranića, čiji se ep *Smrt Smail-age Čengića* može mjeriti s ostvarenjima europskog romantizma⁵⁹. Istina, odjek „svjetske boli“ i likove romantičnih pobunjenika u Hrvatskoj, karakteristične za zapadni romanizam, kod nas najčešće zamjenjuje patos nacionalne slobode. Sklonost k božanskom i demonskom patosu⁶⁰, narodnom blagu, prirodi i jedinstvu prostora, mogli su, čini se, uspješno utjeloviti samo vile i hajduci.

Prema popularnosti hajduka nije vodila samo hrvatska pučka tradicija. Najpopularniji vid književnosti u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća bila je njemačka trivijalna literatura o viteзовima i razbojnicima namijenjena germaniziranoj publici u hrvatskim gradovima.⁶¹ Budući da nije bilo građanskog sloja koji bi prihvatio moderne teme, hajdučko-turska tema je, „po formuli ‘klin se klinom izbija’“, iskorištena za popularizaciju domaće novelistike i potiskivanje njemačke trivijalne proze o razbojnicima. Brojni strukturni elementi, narativne sheme, konvencije i stilski klišeji koje je razvio taj tip proze, bit će ugrađeni u kasnije popularne romane Ferde Becića, Higinia Dragošića i, dakako, najpopularnije – Marije Jurić Zagorke. Novele i romani o hajducima i razbojničkim drušinama bit će dugo popularni u hrvatskoj književnosti, a imat će svoje recidive čak i u 20. stoljeću.⁶²

Što se pak vila tiče, one su nacionalnoj ideji poslužile kao djevojka za sve. Izvorno, one su ženska mitološka bića koja „žive i klikću“⁶³ po planinama, oblacima i vodama, kraj starih hrastova, zavlaze se među pastire, gdje je toplo. Vječito su mlade, imaju magične moći i zlatne kose u kojima leži sva njihova tajna. Liječe, čuvarice su istine, razgone laž i nepravdu, čuvarice su znanja, pomažu dobrim ljudima, obnavljaju mladost i proriču budućnost. Mirišu na bosiljak i smilje, kupaju se na jezerima i pjevaju s vjetrom u oblacima. Ima raznih vila, ali sve su u početku bile jedno, samo su se različito razvile i „prilagodile“ okolini⁶⁴. Smatra se da su vile nestale jer ih ljudi iznevjeriše, pastiri baciše svirale i počеше pucati puške, a narodi zaratiše. „Do tada je jedno srce bilo svih ljudi, jedna volja, jedan običaj, jedan zakon“. Čak i kod gotovo usputnog zavirivanja u narodna kazivanja o Velebitu,

⁵⁷ BOGIŠIĆ, isto.

⁵⁸ SOLAR, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti*. Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 350.

⁵⁹ SOLAR, isto.

⁶⁰ SOLAR, isto.

⁶¹ NEMEC, Krešimir, *Od feljtonskih romana i »sveščića« do sapunica i Big Brothera*, Zagrebačka slavistička škola – www.hrvatskiplus.org (2010).

⁶² NEMEC, isto.

⁶³ SKOK, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Knjiga treća: poni – Ž*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973, 703. str.

⁶⁴ NODILO, Natko, *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos, 1981.

naći ćemo sve do sredine 20. stoljeća na tvrdnje o osobnim iskustvima žena s vilama⁶⁵ ili na priče u kojima su neka davna velebitska iskustva sublimirana u književno djelo⁶⁶.

Za našu temu o vilama s ekohistorijskog stanovišta su posebno važne ove činjenice: prvo, unatoč različitim mišljenjima o njihovom podrijetlu, dominantno se smatra da su one po nastanku duh prirode, dakle jedno davno tumačenje prirode; drugo, one se pojavljuju na naročitim mjestima u prirodi i time ih posebno vrednuju – na jezerima, u oblacima, pećinama, kukovima, itd. Posebno obilježje Velebita je snažan vjetar, pojava koja u povijesti mitologije često prati vile, i čija je semantika gotovo neiscrpna⁶⁷. Kad se digne vihor, ljudi znaju reći da su vile zaigrale kolo. Pitanja koja su si ljudi postavljali stoljećima – gdje nastaje vjetar? – vode nas na bitna mjesta Velebita. Slijedimo ga u visine, u nedostupne dijelove planine, na mjesta kakvi su kukovi, te, dabome, u pećine. Kuk Vilin na južnom Velebitu samo je jedan od njihovih tragova u krajoliku.

RAŠČARAVANJE VELEBITA I FOLKLORIZACIJA VILE VELEBITA

U dosadašnjem tekstu uglavnom smo navodili okolnosti koje smjeraju k sakralizaciji prirode i krajolika, ali već duže vremena svjedoci smo obrnutih procesa, tj. sekularizacije prirode. To je posljedica modernizacije društava koja je podnožja Velebita zahvatila krajem 19. stoljeća, a sredinom 20. stoljeća i njegove do tada nedodirljive kukove.

U podlozi modernizacijskih procesa nalazi se znanstveno poslanje raščaravanja⁶⁸ svijeta. Pod tim izrazom Max Weber podrazumijeva racionalizaciju života u smislu da nema tajanstvenih neproračunljivih sila koje ulaze u igru i da se u načelu svim stvarima može vladati putem proračuna. To je lišavanje svijeta začaranosti, pa čovjek ne mora više pribjegavati magičnim sredstvima da bi vladao duhovima, ali time on i gubi smisao za profetsko i sakralno.

Raščaravanje Velebita možemo pratiti na nekoliko razina. Najprije na znanstvenoj: povećava se količina znanstvenih informacija stečenih na provjerenoj prirodnoznanstvenoj metodologiji. Radi se o dvostoljetnoj znanstvenoj epopeji – koja je počela 1802., kad su mađarski botaničar Paul Kitajbel, češki grof Franz Weldstein i K. Schultz mjesec dana botanizirali Velebitom⁶⁹, a znanstvena izvješća iz ljeta 2010., kad su hrvatski speleolozi produbili Lukinu jamu ispod 1400 metara, pokazuju da ona jednako traje i danas – tijekom koje je sabrana nepregledna količina informacija, koja ima posebno mjesto u povijesti hrvatske znanosti. Znanstvena slika postupno smjenjuje tradicionalnu sliku pa je Velebit sve manje mitološka planina, a sve više prirodoslovna činjenica. No tu je mnoštvo prijelaza, od kojih ćemo neke ilustrirati u nastavku.

⁶⁵ Jedno takvo je iskustvo je pok. Ikice Nekić „koja je pola života proživjela na Velebitu“. To se dogodilo iza zalaska sunca, kad je ostala sama s dicom doma. „A ja ugnala blago u štalu – odma ispod naše kužine, a blago se uskomešalo, uznemirilo – mislin da je gladno. Dan in isti, a one neće – nisu gladne. Uvati me neki stra, izađen prid kuću – a uno sve nešto čudno – ja pogleda na brdo, kad uno – niko zujanje, kai da ništa leti na brdo! A uno, une se sastale na brdu – i plešu. Vile, sinko moj – vele stari ljudi da imaju magareće noge, al da su lipe kai slika! To i je Bog kaznije – al, niće une ništa loše čoviku napraviti – samo i nesmiš odati nikom! Ja se prekrižin, i pobignem ukuću, od pustog strava“. ŽUPAN, Senka 1999. Priče s Velebita : (pripovijedao pok. Dragan Nekić, rođen na Velebitu). *Zadarska smotra*, vol. 48 broj 4/6; str. 343-345.

⁶⁶ Milica Jović iz Starigrada-Paklenice 1996., je ispričala u vezi Kuka Vilina na južnom Velebitu da njemu ima špilja u kojoj žive vile. One su obnoć navr kuka igrale kolo u po kruga, a obdan su silazile u Duboki (jaz, s juže strane kuka) okupat se. „Jednon in je dok su se kupale priša potajice jedan čoban i odnija najlipšoj krila pa se nije mogla vratit na kuk. Vila je istu veče došla čobanovoj kući tražit svoja krila molt ga da joj ji vrati nazad, al un nije tija, nego joj veli da se uda zanj. Vila reče da oće i rodi mu za nikog vremena sina. Kad je dite poodreslo, vila se poželi svog vilijskog života, pa pođe s dičačičen u Duboki na kupanje k drugin vilan. To sazna njezin muž i pođe zanj on s puškom da će je ubit, al promaši i ubije svoga sina, a vila se vrati na Kuk Vilin“ TROŠELJ, Mirjana 1996. Usmene predaje i legende velebitskog Podgorja. *Zadarska smotra*, Godište, 45 (1996), broj: 4/6 ; str. 163-170..

⁶⁷ O tome vidjeti: LESZEK Mał czak: Semantika vjetra. Zagrebačka slavistička škola – www.hrvatskiplus.org (2008).

⁶⁸ WEBER, Max, *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb, 1986. 264.

⁶⁹ POLJAK, Željko, Znanstvena istraživanja na Velebitu. U: Gajić - Čapka, Marjana (ur) *Zavižan između snijega, vjetra i sunca*. Zagreb, 2003., 235-241.

Znanstvena slika nalazi primjenu u društvenom životu: izgradnjom Premužićeve staze interve-nira u neprohodno srce Velebita i povlači novo čitanje planine. Njezini rezultati osobito su vidljivi u politici zaštite koja će parkom prirode prekriti cijeli Velebit, ostvariti na dva njegova kraja dva nacionalna parka i u sjevernom dostići najvišu razinu strogog rezervata; te gospodarskoj upotrebi pri-rode, osobito šumarstva, prema kojoj se zagovornici zaštite polemički odnose. Kako se radi o teško prohodnoj planini nepodesnoj i za kakve ozbiljnije industrijske zahvate, modernizacija je vidljiva po napuštanju velebitskih dolaca koji brzo zarastaju i nestaju.

Taj se proces održava i na pjesmu *Vila Velebita*. „Raščarani“ Velebit ne nudi mogućnosti za preživljavanje vila, pa one izdašan refugij pronalaze u javnim komunikacijama, osobito medijima, i glazbenoj industriji, koji im je ponudilo moderno profano i ideologizirano društvo. Zato se pjesma o Vili Velebita pokazala kao idealno sredstvo koje će povezati sve šarolike interese za Velebitom. Pjesma nosi epitet narodne pjesme, iako je barem njezin početni impuls autorski, mijenjala se toliko da su ostale jedva neke slike prirode, prilagodila se ritmički i simbolički preuzela na sebe mnoga značenja koja su u izvorno namjenjivana Velebitu. Ime Velebita predstavljalo je slobodni, divlji i ne-pokorivi prostor u srcu Hrvatske, iako je sadržaj pjesme imao sve manje veze s njime.

Kraj 20. stoljeća još je više aktualizirao njezinu političku dimenziju, pa je Vila bez ostataka izjednačavana s borbom za nacionalnu slobodu. Bičanić⁷⁰ svoju knjigu naslovljuje *Vila Velebita*, ali u knjizi od vila imamo samo dvije verzije pjesme. On pušta nacionalnoj borbi Hrvata Like između dva svjetska rata da popunjava sadržaj pojma Vile Velebita. U prilog tome ističe da je Lika kralješnica Hrvatske i da je kao takva dala velike žrtve za Hrvatsku. On se naslanjao na javni život pjesme, koji joj je neslužbeno dodjeljivao status alternativne himne.

Suvremeni politički život potom joj postaje manje privlačan, pa se Vila Velebita sve više udo-mljuje u nazivima klubova i društava, ulica i – u skladu s marketinškim duhom – u nazive tvrtki i možda robnih marki. Nakon početnog objavljivanja zbirki domoljubnih pjesama i priča s vilama Velebita u lokalnim izdanjima⁷¹, pojavljuje se autorska književnost za djecu koja koristi mitove i legende o Vili i Velebitu⁷², a potom i kritički članci koji se bave⁷³ tom autorskom literaturom. Sve to potvrđuje da je na djelu folklorizacija mitološkog Velebita kao nacionalno važnog pojma. Sudbonosni kraj 20. stoljeća, tijekom kojeg je Velebit, izravno dotaknut ratom, i ovaj put ostao zadnja spona sje-verne i južne Hrvatske, bio je dobar poticaj za to.

U čemu se sastoji folklorizacija Vile Velebita? Prema literaturi⁷⁴, ona je upotreba i prikazivanje fenomena narodne kulture izvan svojih izvornih središta i s novim funkcijama. Taj „etnohistorizira-ni“ potez briše socijalne granice, te olakšava socijalno izjednačavanje s drugim prostorno i politički shvaćenim jedinstvima, što se ogleda i u domovinskoj svijesti. U našem slučaju, oskudne povijesne činjenice nadograđuju se književno obrađenim legendama, čime idealiziranu sliku povijesti proširuje na nacionalnu razinu. Vila je, istina, i dalje po nazivu velebitska, ali je stvarno „hrvatska“.

Predstavljeni postupci prilično idealiziraju, zapravo ideologiziraju sliku Hrvata; oni potiču nee-tičke sklonosti Hrvata da se vide boljim nego što jesu. Tako (hrvatska) vila čuva šumu od mletačkih kradljivaca, pa se stječe dojam da su Mlečani samo uništavali šumu a „mi“ je čuvali. Istina je da su Mlečani imali razvijeno zakonodavstvo prema šumskom blagu, dok su kod nas šume bile izložene

⁷⁰ BIČANIĆ, isto.

⁷¹ *Zadarska smotra, Nastavni vjesnik, Riječ*. Žao mi je što nisam uspio proučiti sljedeće jedinice: BEŽEN, Ante, Duhovi izvori i simbolika Vile Velebita (Spiritual origin and symbolics of »Vila Velebita«) *Lička revija* (1334-1812) 5 (2005); 112-122, BEŽEN, ANTE, Fenomen novina »Vila Velebita«, *Lička revija* (2001), 1 ; str. 68-74., KNEŽEVIĆ, Sanja, U kolijevci hrvatske mitologije, *Zadarska smotra*, 54 (2005), 3/4 ; str. 442-450., VUKUŠIĆ, Ante, Htjeli su ubiti Vilu Velebita = They tried to kill the Fairy of Velebit. *Ekološki glasnik*, 2 (1991-1992), 5-6 ; str. 69-70 , RUKAVINA, Ante, Dobri duh Velebita, *Ekološki glasnik*, 6 (1997/1998), 1 ; str. 41-44

⁷² vidi bilješku 44.

⁷³ Riječ, itd.

⁷⁴ S. Čolić za folklorizaciju navodi Bausingera (1987). ČOLIĆ, Snježana, *Kultura i povijest*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., 169

neplanskoj prekomjernoj upotrebi, što je za posljedice imalo pustošnu deforestaciju. Dalje, prema toj literaturi, Hrvati su rastjerali tužne ostatke posljednjih barbarskih Avara koji su sve živo razorili, premda je iz literature poznato da su i Hrvati također rušili što su našli. Kad su na naša područja u VII. stoljeću došli Slaveni, ni jednom svojom gestom ne pokazuju namjeru prihvatiti kasnoantičku civilizaciju⁷⁵. U prvom naletu srušili su sve crkve i kuće i takvo je stanje moglo potrajati jednu-dvije generacije. Stari kulturni centri – civitates – a s njima i biskupijska središta, ugasili su se⁷⁶. Tako kaže literatura; međutim, u književnim legendama Hrvati su uvijek „pametniji i bolji“ od drugih. Rezultat je da su ti drugi uvijek bliže pojmu neprijatelja nego ljudskih zajednica koje se u ambijentu drevnih vrijednosti bore za svoj životni prostor.

Iako autori nastoje stvoriti pozitivan odnos prema Velebitu, u njihovim pristupima ima štošta neprihvatljiva. Priroda je kao stvorena samo za Hrvate i oni jedini s njom znaju kako treba, a vile to prepoznaju i vole. Fatalni susret Hrvata s ovom zemljom – susret diva s divom! – i njihov zavjet da će za sve vijeke vjekova biti vjerni svojoj zemlji, također nudi značenja koja nadilaze ljubavi prema zavičaju. Pored svih iznimnih vrijednosti Velebita, ta će i druga literatura na njega još postaviti i Olimp – pa i „hrvatski Sinaj“⁷⁷ – iako Olimp u takvom obliku nikada nije postojao ni kod Hrvata niti kod ijednog indoeuropskog naroda⁷⁸.

Čak i kad se radi o ekološki nadahnutom štivu, kojem je cilj potaknuti ljubav prema prirodi, nailazimo na nespretnosti koje dovode do konceptualnih kontradikcija: jedan autor uvodi nadnaravni lik zlog Kamenoga, koji godinama pokušava uništiti život na planini, te uspijeva zarobiti Vilu Velebitu i onemogućiti joj obnovu života. Tako, kamen, geološki supstrat od kojeg je izgrađen sav Velebit, identificiran je s negativnom pojavom, koja se prije ili kasnije mora prenijeti i uzrokovati zabunu u slici svijeta.

Standardi koji objašnjavaju svijet često dovode do distorzije slike prirode. Lik dječaka iz jednog romana doživljava Velebit kao „da duboko ispod njega nije pusti kamen, i šuma, nego živi, veličajni div prilegao uz more, pa se pokrio šumovitim ponosom i krševitom snagom, a pod glavu umjesto jastuka podmetnuo dostojanstvo“. Da bi opisali prirodnu pojavu – npr. neki vrh – neki pisci koriste mitska bića, religijsku aparaturu, potiču moraliziranje krajolika ili u prirodu implantiraju socijalno-hijerarhijske odnose, kao u slučaju Olimpa. Tako će mali čitatelji uz „povijesnu istinu“ usvojiti i preživjelu sliku svijeta, ali i lažnu svijest da je cijela povijest Hrvata jedan homogen, deterministički sklop koji će potrajati za sve vijeke vjekova, ako ga mi ne iznevjerimo. Legende o seobama podrazumijevaju romantičarski osjećaj nacionalnog zajedništva, školski apliciran u etatizirani ideološki okvir. Njega šire književnici, povjesničari, nastavnici i novinari, dakle ima jednu organiziranu formu odgoja javnosti, osobito mladih naraštaja, koju je netko – baš takvu – ocijenio javnim interesom.

Gornje slike Velebita mješavine su svih svjetonazora, i za njihovo dešifriranje trebalo bi pomno analizirati svaki od pojedinih slučajeva. Vila je neupitno rekvizit tradicijske svijesti koji je kondenzirao iskustva od lovačko-sakupljačkog razdoblja, ali njezina aktualna primjena je modernistička pojava, koja biva realizirana na razne načine, najviše za ideološku upotrebu. Obrnuto je s hajducima: premda ih historiografija bilježi i kao „obične“ razbojнике, u epskoj tradiciji su borci za narodnu slobodu. Njihov dom je priroda, i premda su ljudi od krvi i mesa, nije sasvim nevažna njihova mitološka pozadina, prema kojoj su očevi naših narodnih junaka – zmajevi. Prohodnost iz modernosti prema mitološkom je još dobra, a prema ekološkim gledištima znatno slabija. Unatoč povremenim pohvalama ekologiji, slike prirode su prevladavajuće industrijske i modernističke. One naime prirodu drže

⁷⁵ BASLER, Đuro, *Kršćanska arheologija*. Crkva na kamenu, Mostar, 1990, 174.

⁷⁶ BASLER, isto.

⁷⁷ Nakon Domovinskog rata na Sveto brdo je postavljen najprije križ, a potom i kamena ploča s Deset zapovijedi Božjih, čime mu je izravno sugerirano značenje hrvatskog Sinaja.

⁷⁸ VINŠČAK, Tomo, Gdje tražiti hrvatski Olimp? *Studia ethnologica*, vol. 3 (1991):27-31.

duboko pod ideološkom vodom, dok bi u ekološkom svjetonazoru kriteriji proizlazili iz jednakosti činitelja ekosistema.

U tom pogledu na rezultate racionalizacije, odnosno raščaravanja svijeta, pada novo svjetlo. Naime, vidljivo je da prijenos impozantne količine znanja iz znanstvenih krugova u opću javnost očigledno zapinje. Zašto? Nije čudo. Ne postoji za to potreban organizirani sustav popularizacije znanja. Ne radi se o promidžbenom sustavu, u smislu marketinškog nagovaranja na konzumaciju nekog kulturnog proizvoda, čija stvarna slika možda i odstupa od promidžbene. Radi se o obaveznom dijelu znanstvenog sustava osposobljenom za stvaranja sintetičke i cjelovite slike neke pojave, na način koji omogućuje društvenoj cjelini da je usvoji i da ona postane dijelom njezine svijesti. Primjerice, nije moguće razumjeti Velebit kad ne postoji ni minimum informacija o općem pojmu krša, ni o Dinarskom kršu, čiji je Velebit dio. Dinarski krš je najveća neprekinuta krška cjelina u Europi i po nizu svojih obilježja vodeći u planetarnim razmjerima: morfološki je najrazvijeniji, biološki je najbogatiji i znanstveno najpriznatiiji. On je, međutim, pod dominantnim slikama tradicionalističkih i industrijskih svjetonazora koje ju vide samo parcijalno, poput kamene pustinje, zemlje grobova, jadranske turističke razglednice, itd. Stoga su nemalo puta velebitsku veličinu, umjesto vrijednostima Dinarskog krša, htjeli izraziti pojmom hrvatskih Alpi. Slika Alpi stvarana je minuciozno od sredine 19. stoljeća, i u njoj su kroz javni dijalog, temeljen na publiciranju znanstvenih istraživanja i neizmjernom zanosu istraživača, spojene brojne prije svega prirodne i tradicijske vrijednosti, pa onda i upotrebne vrijednosti turističke industrije.

Sve to pokazuje disfunkciju modernog organiziranog društva u Hrvatskoj, odnosno da je način gradnje i prenošenja znanja zastao između epskog i racionalnog. S druge strane, to govori o razlozima za popularnost Vile Velebita. Prirodnjaci kojima se poslovično prepušta vađenje prirode na površinu javnosti, i koji su zbog svoje veze s prirodom najzainteresiraniji za ovo pitanje, nisu u mogućnosti sami riješiti taj problem. Oni ga, nažalost, ponekad i ne vide u svoj njegovoj težini. Veliki dio njih se nalaze na modernističkim pozicijama i ne uočava važnost činjenice da postoje tradicionalne vrste znanja o prirodi koje su u nekim situacijama društveno dominantne, te nevino drži da je ono što znanost dozna samo po sebi dostupno svima. Zato, unatoč velikoj popularnosti Velebita, i činjenici da su mnogi svoja znanja o Velebitu potkrijepili iskustvom neposrednog susreta s tom planinom, njegova slika je u nerazumno visokoj mjeri političko-estradna.

Za razliku od legendi koje pripisuju vječnu stalnost odnosa Hrvata prema Velebitu (i domovini), svi njegovi doživljaji u cjelini i doživljaji pojedinačnih aspekata, imaju povijesnu dimenziju u svjetlu antropološke definicije da je kultura povijest (kodificiranja) ljudske prilagodbe na okoliš. To potvrđuje pojava i razvitak vila, glavnog našeg lika, mitološke pojave koja je rođena u tradicijskom znanju, u njemu se razvijala i iz njega preselila u hrvatsku modernost, najprije kao politička božica, zatim kao medijska ličnost, pa kao zaštitnica trgovačkih društava. Njezin prelazak u ekološki svjetonazor još nije izvjestan. Pri tome, zanemarene su prirodne i baštinske vrijednosti Velebita kao izvorišta pojave, a još više geokološke cjeline Dinarskog krša koji ima univerzalnu vrijednost i čiji je Velebit amblematski izraz. S tog stanovišta trebala bi nas zabrinuti Havilandova postavka da se za konačan ispit kulture uzima njezina sposobnost prilagođavanja novim prilikama.

LITERATURA

BASLER, Đuro, Kršćanska arheologija. Crkva na kamenu, Mostar, 1990, 174.

BIČANIĆ, Nikola, *Vila Velebita. Nacionalna borba Hrvata u Lici između dva rata*. Zagreb, 1991.

BODLEY, John H., An Anthropological Perspective. From *Cultural Anthropology: Tribes, States, and the Global System*, 1994. (prema: http://www.wsu.edu/gened/learn-modules/top_culture/culture-definitions/bodley-text.html, 2010)

- BOGIŠIĆ, Rafo, *Hrvatska pastoralna*, Zagreb 1989, 169.
- BRATULIĆ, Josip, *Lijepa naša. Hrvatske rodoljubne popijevke i pjesme*. Zagreb, 1991, 107.
- BUIJS, Arjen E., PEDROLI, Bas and Lugnbüh, Yves. From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: Changing social perceptions of the European landscape. *Landscape Ecology* (2006) 21: 375-389.
- CLAVAL, Paul 2008. *The Idea of Landscape*. PECSRL – The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape. 23th Session – Landscapes, Identities and Development. Lisbon and Óbidos, Portugal, 1st – 5th September 2008. (<http://unjobs.org/authors/paul-claval>, veljača 2009)
- ČOLIĆ, Snježana, *Kultura i povijest*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., 169.
- FORENBACHER, Sergej, *Velebit i njegov biljni svijet*, Školska knjiga, Zagreb, 2001, 800, prema www.pp-velebit.hr/.
- GEIGER, Marija, S onu stranu monokulture - tradicijska znanja o okolišu i mreža života. Zagreb, Antibarbarus, 775.
- HAVILAND, William A., *Kulturna antropologija*. Naklada Slap, Zagreb, 2004., 485.
- JAGARIĆ, Vladimir, Dileme oko nastanka popijevke „Vila Velebita“. *Hrvatski planinar* 11-12. 1992, 264-266.
- JAMSKI sustav Velebita, www.speleologija.hr/velebita (2010)
- KLAIĆ, Vjekoslav, *Hrvatska pjesmarica*, Zagreb, 1983.
- MAŁCZAK, Leszek: *Semantika vjetra*. Zagrebačka slavistička škola – www.hrvatskiplus.org (2008)
- MEDIĆ, Danilo, *Različite pjesme prvog doba*. Zagreb, 1873.
- MOUNTAIN bike, <http://mountainbike.blogger.ba/arhiva/2006/10/28>. (2010).
- NEMEC, Krešimir, *Od feljtonskih romana i »sveščića« do sapunica i Big Brothera*, Zagrebačka slavistička škola – www.hrvatskiplus.org (2010).
- NODILO, Natko, *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos, 1981.
- OGRIN, Dušan; *Preobrazba kulturne krajine Slovenije kot posledica strukturnih sprememb v kmetijstvu zaradi pridružitve Evropski Uniji*, Ljubljana, 1999.
- PARK prirode Velebit www.pp-velebit.hr/ (2010).
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin. Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća. u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. vol. 20, Zagreb, 1987., 129-158.
- PINTARIĆ, Ana, Legende o Velebitu i vili Velebiti, *Riječ*, Rijeka 14 (2008), 2 ; 227-238.
- POLJAK, Željko, Znanstvena istraživanja na Velebitu. U: Gajić - Čapka, Marjana (ur) *Zavižan između snijega, vjetra i sunca*. Zagreb, 2003., 235-241.
- POLJAK, Josip, *Hrvatske planine*, 1996, Golden marketing, Zagreb, str. 560.
- PRAŽIĆ, Mihajlo, Ing. Ante Premužić. Povodom 70-godišnjice života. *Naše planine*, godište 12, broj 1-2, 1960.
- PREMUŽIĆ, Ante, Velebitski listići, *Naše planine*, godište 12, 1-2, 1960.
- ROGIĆ, Veljko. Velebitska primorska padina, Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža. *Geografski glasnik* 1957, 19:61-101.
- ROGIĆ, Veljko. Velebitska primorska padina, Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža (nastavak) *Geografski glasnik* 1958, 20:53-115.
- RUKAVINA, Ante, Obilježen grob Ilije Smiljanića *Naše planine* br. 5-6, 1975, 95.
- RUKAVINA, Ante, Posljednjim putem Ilije Smiljanića. *Naše planine*, br. 11-12, 1975, 177-182.
- RUKAVINA, Ante, Velebit u našoj književnosti. *Naše planine*, br. 7-8, 1976, 151-160.
- SKOK, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, *Knjiga treća: poni2 – Ž*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973, 703. str.

SOLAR, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti*. Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 350.

ŠARIĆ, Marko, Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet u: *Dalmatinska zagora. Nepoznata zemlja*. (gl. ur. Vesna Kusin), Zagreb, 2007., 221-231.

ŠARIĆ, Marko. Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine. U: Holjevac, Željko (ur): *Identitet Like: korijeni i razvitak*. sv. 1. Zagreb - Gospić 2009. 326-384.

TROŠELJ, Mirjana, Usmene predaje i legende velebitskog Podgorja. *Zadarska smotra*, Godište, 45 (1996), broj: 4/6 1996, 163-170.

VILA Velebita, hr.wikipedia.org/.../Vila_Velebita, 2010.

VINŠČAK, Tomo, Gdje tražiti hrvatski Olimp? *Studia ethnologica*, vol. 3 (1991):27-31.

ŽUPAN, Senka, Priče s Velebita : (priповijedao pok. Dragan Nekić, rođen na Velebitu). *Zadarska smotra*, vol. 48 broj 4/6; 1999, 343-345.

WEBER, Max, *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb, 1986. 264.

SUMMARY

In this article, the author from the standpoint of the ecohistory evaluates Velebit, as it appears in the poem *The Fairy of Velebit*, probably as one of the most influential and prominent picture of this Croatian mountain. The material is contemplated in the light of anthropological definitions according to which, in simple terms, the culture is history of human adaptation to the environment. Analyze what is the song telling about Velebit in its earliest form, how it has changed and what speaks to us today. The original concept of nature in the poem *The Fairy of Velebit* was at first discreetly passed on to romantic fairy goddess like the idea of the national freedom. The song has been later adapted to social changes, and with them the cultural content of the fairy too, which, with the process of modernization, has become increasingly abstract all-croatian phenomena. Simultaneously, it has drawn attention to the natural-historic picture of Velebit's karst and changes in relief as a result of the modernization have been monitored. To understand events in the environment, the concepts of the worldviews had been used. It is noted that the increasing popularity of *The Fairy of Velebit* is associated with folklorisation of the public life, as it turned out as opposed to the spread of modernist rational scientific knowledge about the Mt. Velebit. In this regard, this ecohistory analysis has elements of the cultural history and elements of the history of science.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen IX. / Broj 9
Zagreb - Samobor 2013.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: prof. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (*Cambridge, UK*), Goran Đurđević (*Zadar*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Halil İnalçik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Burlington, VT, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2013.

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Na naslovnici / Cover:

Mlin na rijeci Muri kod Kotoribe (zbirka D. Feletara)